

Metodický postup interpretace historických fotografií zahradního detailu

Přemysl KREJČÍŘÍK

ANOTACE: *Dobové záběry ze zahrad a parků jsou dokladem o životě jejich uživatelů, ale i podkladem pro obnovu historických prostor. Interpretací fotografií je možné rekonstruovat obraz původních výsadeb a jejich vývoj v čase. Pro daný objekt vybrat a znovu založit dobové zahradní úpravy. V článku je popsán metodický postup interpretace historických fotografií ověřený a zrealizovaný na několika obnovách památek zahradního umění oceněných Grand Prix Obce architektů za rekonstrukci.*

Úvod do problematiky

Jedním z nejdůležitějších zdrojů poznání historie zahradních úprav jsou dobové fotografie. Od druhé poloviny 19. století je řada objektů u nás dlouhodobě fotografována. Fotografie jsou uloženy v rodinných archivech majitelů, sbírkách muzeí, ústavů, případně archivech samotných fotografů. Jedná se o velmi hodnotný zdroj informací, které je však nutné kriticky zhodnotit a zasadit do kontextu komplexu zahradních úprav celého objektu. Popis této metody se věnuje výhradně popisu vegetačních detailů, výsekům pohledů na partery, záhonům, menším zahradním úpravám, interiéřům objektů s rostlinami, ať už historických budov či skleníků a oranžerií. Specifickým, ale významným zdrojem jsou fotografie rodin, často zachycených s rostlinami v pozadí. Pro větší celky – kompozice většího měřítka – je nutný mírně odlišný postup založený na srovnání leteckých fotografií, dostupných u nás pro většinu území od roku 1938. Letecká fotografie je vzhledem k použité technologii vodítkem pro základní rozmístění objektů zájmu v prostoru, postrádá však potřebné rozlišení. Zde popisovanou metodu interpretace lze doporučit pouze pro studium zahradního detailu. Tato metodika navazuje na další metodické postupy pro průzkumy objektů¹ či specializované metodické materiály průzkumů krajinářské architektury² a dále realizovaných stavebněhistorických průzkumů.³ Interpretace historických fotografií upřesní možnosti zpracování podkladů především pro certifikovanou metodiku Architektonicko-historický průzkum památky krajinářské architektury.⁴

Příslušné fotografické fondy nejsou zatím interpretovány a jejich zpracování jistě přinese zajímavé informace o životě v zahradách i způsobu pěstování a použití rostlin. Průzkumy jsou zadávány při obnově památek krajinářské architektury. Podrobné rozborů fotografií s popisy jednotlivých detailů nejsou bohužel zatím standardem. Fotografie se popisují s odkazy v textových

zprávách, ale mnohdy je autorská interpretace zkrácená. Pokud je interpretace fotografie provedena přímo s označením do plochy fotografie s odkazem na popis, je specifikace jednoznačná.⁵ Například časté je chybné nebo nepřesné určení druhu rostliny.

K historickým fotografiím se při obnovách památek přihlíží, ale důsledný rozbor a následné zpracování do projektové dokumentace jsou spíše ojedinělé. Ani v zahraničí není důsledný rozbor fotografické dokumentace znám. Většinou se jedná o interpretaci fotografií s prostým popisem zařazeným v celku dokumentace, obdobně jako u našich stavebněhistorických průzkumů. Zde prezentovaná metoda Interpretace historických fotografií byla úspěšně použita při přípravě obnovy palmového skleníku v Lednici,⁶ obnovy zámeckého parku v Lednici⁷ a obnovy vily Tugendhat.⁸ Realizace obnovy palmového skleníku v Lednici a vily Tugendhat získala Cenu obce architektů za rekonstrukci i díky podrobným rozborům fotografií, jejich interpretaci a následné fyzické obnově hmotného statku.

Metodika interpretace se skládá z jednotlivých kroků:

1. Přípravná fáze
2. Záznam popisných údajů fotografie
3. Kritické zhodnocení pravdivosti známých popisných údajů
4. Ověření, zda fotografie byla upravena retuší
5. Popis zobrazeného obsahu interpretované fotografie
6. Lokalizace fotografovaného záběru ve zkoumaném objektu
7. Upřesnění datace fotografie v příslušném objektu
8. Srovnání fotografie s dalšími fotografiemi daného místa
9. Kritické vzájemné srovnání fotografií stejného místa
10. Vyhodnocení textové zprávy

11. Pořízení srovnávací fotografie současného stavu

12. Kritické zhodnocení celku

■ Poznámky

1 Václav Girsá et al., *Předprojektová příprava a projektová dokumentace v procesu péče o stavební památky*, Praha 2004.

2 Přemysl Krejčířík – Petr Macek, *Stavebně-historický průzkum, Zahrada – park – krajina XIII*, 2003.

3 Přemysl Krejčířík, *Stavebně-historický průzkum – historický vývoj památky zahradního umění a jeho interpretace*, in: Krejčířík, Přemysl (ed.), *Krajinářská architektura a proměny historických prostorů*, Lednice 2004, s. 11–17; Radek Pavlačka, *Interpretace zahradního díla jako součást stavebně historického průzkumu a podklad pro investiční záměr*, in: *Sborník Historické zahrady Kroměříž 2011, Zahrada jako umění, umění v zahradě*, Kroměříž 2011, s. 81–83.

4 Přemysl Krejčířík – Miloš Pejchal – Radek Pavlačka, *Architektonicko-historický průzkum památky krajinářské architektury – certifikovaná metodika*, Brno 2015.

5 Přesné označení číslem či šipkou do fotografie je nejexaktnější interpretací autora. Především se nejednoznačnosti v popisech a odlišné interpretaci jednotlivých detailů, na kterých velmi záleží při stanovení celkového směřování obnovy. Mnohdy jeden nepatrný detail rozhodne o vyznění celé další práce.

6 Přemysl Krejčířík – Kamila Tošková Krejčířiková, *Památková obnova vegetace palmového skleníku zámku v Lednici*, in: *Zámecký palmový skleník*, Brno 2002, s. 42–63.

7 Přemysl Krejčířík, *Historický vývoj zámeckého parku v Lednici a jeho interpretace. Část III. Historický vývoj zámeckého parku v Lednici*, in: Pavel Šimek et al., *Projekt obnovy zámeckého parku v Lednici na Moravě*, Brno 2003; Přemysl Krejčířík – Kamila Tošková, *Stavebně-historický průzkum zahrady vily Tugendhat* (nepublikovaný strojopis), Lednice 2001.

8 Přemysl Krejčířík – Kamila Krejčířiková, *Zahrady vily Grety a Fritze Tugendhatových, Zahrada – park – krajina XII*, 2002, s. XXX; Kamila Krejčířiková – Přemysl Krejčířík, *Zahrada vily Tugendhat, Zprávy památkové péče LXXIII*, 2013, s. 324–327.

Strop byl ozdoben maurskými vzory, které se dnes dochovaly jen nad portály

Camelia

Camelia

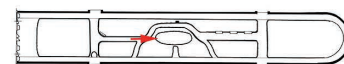
Washingtonia
nebo
Livistona

Aspidistra elatior

Begonia rex

Historické fotografie - rozbor

Místo fotografování

Camelia

Howea

Musa

Průhledem je vidět konec skleníku

Aspidistra elatior

Cestička

Snímek č. 1
Rok: 1890

1

Jednotlivé kroky s metodickým postupem naplnění jsou následující:

Krok 1. Přípravná fáze

Prvním krokem je shromáždění dostupných fotografií v relevantních fondech. Pro potřeby popisu využíváme programové vybavení – textový editor pro záznam textových popisů a obrazový editor pro studium zaznamenaného obrazu. Fotografie digitalizujeme, nejlépe profesionálním skenerem. Fotografie musí být naskenovány v dostatečném rozlišení, které začíná na 300 dpi. Lépe je však pracovat s větším rozlišením (600–1 200 dpi), aby mohly být pořízeny výřezy detailů. Ideální je práce přímo s negativy a jejich přímé naskenování. Fotografii skenujeme z obou stran, protože na rubové straně bývají obvykle rozšiřující popisy fotografií, které zaznamenáme zvlášť do textového popisu. I informaci, že je druhá strana prázdná, bez popisných informací, je vhodné zaznamenat. Pro základní průzkum je vhodné použít zvýšení, nebo naopak snížení intenzity jasu fotografie. Již pouhým zesvětlením snímku je možné pozorovat další detaily, které na fotografii zanikají. Například kontury květináčů při zesvětlení zvýrazní tvar či dokonce vzorování či další výtvarný mo-

tiv obalu. Obdobně v tmavých místech mohou zanikat další rostliny v podrostu, úpravou jasu lze docílit lepšího zobrazení pro vytvoření popisu. Fotografie ukládáme v grafickém formátu s bezztrátovou kompresí, například TIFF, ne ve formátu JPG, který sice snižuje velikost objemu dat, ale tím rozlišení fotografie degraduje.

Fotografii zařadíme do databáze s jedinečným identifikátorem.

Krok 2. Záznam popisných údajů fotografie

Pro zdigitalizovanou fotografii vytvoříme textový záznam fotografie. Obvykle se uvádí originální popis zobrazený na fotografii, místo, autor, datum fotografie, případně poznámka uvedená u fotografie v archivu. Pokud není originální popis fotografie znám, vytvoříme jej kvalifikovaným odhadem i s odůvodněním vytvořeného popisu včetně odkazu, že byl doplněn dodatečně.

Krok 3. Kritické zhodnocení pravdivosti známých popisných údajů

Původní popis fotografie v archivu většinou neodpovídá potřebám průzkumu. Fotografie byly zpravidla pořizovány z jiné motivace, obsah popisu fotografie tedy většinou neodpovídá zá-

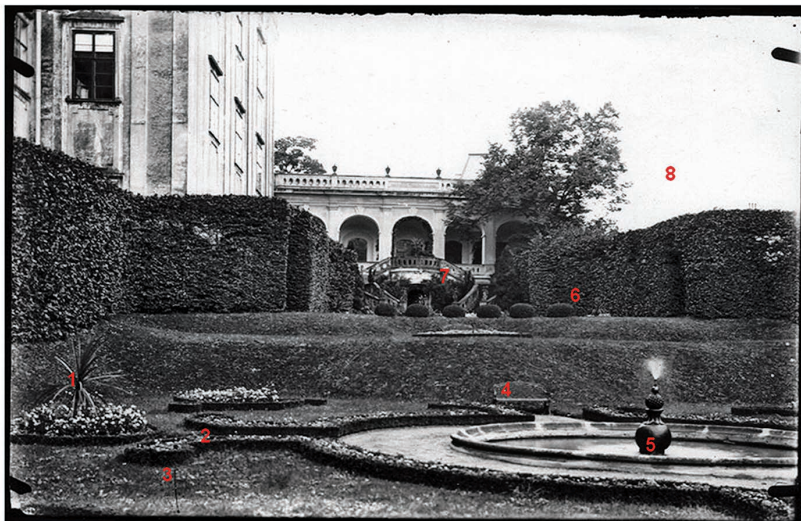
Obr. 1. Ukázka možného popisu interpretace fotografie. Palmový skleník v Lednici. Autoři: Přemysl Krejčířík – Kamila Tošková Krejčířková, 2002.

měřům průzkumu. Může se jednat o nesprávné určení druhu rostlin (pokud je popsán; nebo se jedná o nevědecký či vědecky nekorektní název) či časového období. V některých případech dochází k nepřesnému popisu obsahu (například časování „jaro“ je možné díky kvetoucím rostlinám upřesnit na konkrétní měsíc a podobně). Proto je nutné porovnat fotografii s dostupným srovnávacím materiálem a případný nesoulad uvést a okomentovat. Záznam o nesouladu musí být uveden v poznámce u textu.

V případech, kdy není možné určit lokalitu, fotografii s kvalifikovaným popisem odkládáme pro další archivaci v oddílu neurčená lokalita. Ta může být určena později při získání dalších informací v budoucnosti.

Krok 4. Ověření, zda fotografie byla upravena retuší

Fotografie jsou jedním z nejdůvěryhodnějších pramenů historických informací o době

Zdroj: APÚ, Colloredova_kolonáda_51_551_cn_36_709, nedatováno, dle stavu vegetace červen

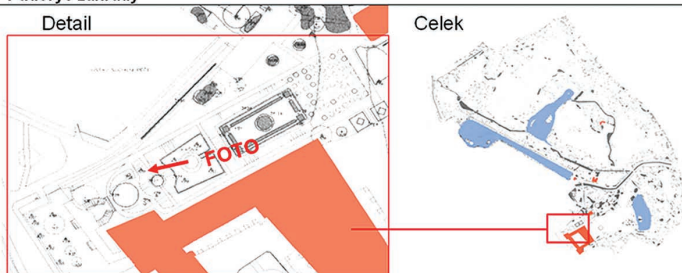
Současný stav, červen, 2004:

Tvarované koule A (*Buxus*) v popředí jsou nové, chybí na vyšší terase B. Chybí letněné rostliny C a letničkové záhony jsou zjednodušené D, druhová skladba je změněna (dnes *Salvia splendens*) a chybí akcenty (*Dracaena* sp.). Lavička není instalována. Fontána není funkční. Letněné rostliny nejsou umístěny. *Tilia cordata* je autentická.

Interpretace historické fotografie:

- 1 Záhon letniček s akcentem *Dracaena* sp.
- 2 Letničky v plůtku
- 3 Plůtek (*Buxus sempervirens*) má výšku asi 20 cm
- 4 Lavička
- 5 Strikající fontána
- 7 Letněné subtropické rostliny
- 8 Strom (*Tilia cordata*)

Půdorys zahrady

2

i uspořádání vegetace v daném objektu. Jedná se o velmi hodnověrný zdroj informací, pokud nebyla použita retuš, která se i v počátcích fotografie hojně používala. Prvotním krokem při rozborech fotografií je tedy pečlivá analýza, zda byly na fotografii retuš provedeny.

Například se jedná o úpravu spárování zídek v historické fotografii vily Tugendhat, kde je její výrazněji dospárovaná zídka pod domem. Dále se používalo vymazávání objektů z fotografie, či naopak vkládání především kvetoucích rostlin do popředí pro atraktivnější vzhled zejména pohlednic. Většinou se jedná o viditelný zásah, který je na fotografii (především negativu) více či méně zřetelný a objeví se při zvětšení snímku. Obdobným zásahem do fotografie je i jejich kolorování, které zkresluje barvy pěstovaných rostlin; proto je nutné kritické zhodnocení barevného podání fotografie.

Krok 5. Popis zobrazeného obsahu interpretované fotografie

Nejdůležitější krok je vlastní popis – interpretace historických fotografií zahradního detailu. Interpretace je vždy subjektivní proces založený na zkušenostech autora popisu. Proto se snažíme o co největší objektivitu. Do popisu zaznamenáváme maximum možných informací. Popis může být pouze slovní nebo odkazuje na jednotlivé popisované prvky přímo ve fotografii, a to buď alfanumerickým znakem,

nebo šipkou s popisem. Pro popis vegetačních prvků volíme například červenou barvu.⁹ Další prvky zaznamenáváme jinou barvou, například technické prvky modrou. Dle potřeby můžeme zvolit i další tematickou skupinu prvků, které vyznačíme opět odlišnou barvou.

Vegetace je popisována dle platné botanické nomenklatury. Pokud je u fotografie uveden historický (neplatný) název rostliny, uvádí se v popisu jako synonymum.¹⁰

Při interpretaci obsahu fotografií je nutné dbát na určení ročního období, kdy byla fotografie pořízena. Vegetace se zvláště na záhonech nebo při aranžování mobilních rostlin značně proměňovala nejen v jednotlivých letech, ale i během sezóny. Klasické je střídání kultur – na jaře cibuloviny, po 15. květnu se vysazují letničky, které nahradí na podzim dvouletky. Proto je nutné, aby interpretaci prováděl odborník se zahradnickým vzděláním a posuzoval obsah fotografie se znalostí fenologie rostlin.

Zdroje informací

Vegetační úpravy obvykle nebývají fotografovány samotné, ale jsou součástí záběru celé architektury či tvoří pozadí rodinných fotografií. Obzvláště rodinné fotografie jsou velmi cenné a vyjadřují vztah dané rodiny ke květinám. Pokud jsou květiny zachyceny na stole při obědech či se objevují na venkovním posezení v altánu, je vztah výraznější a můžeme očekávat, že se

Obr. 2. Ukázka popisu fotografie – černobílý originální snímek je doplněn o čísla s exaktním popisem. Vpravo je zobrazena fotografie současného stavu s jeho popisem. Pod snímky je zobrazena jejich lokalizace. Autor: Přemysl Krejčířík, 2002.

v objektu používal i zajímavější a širší sortiment rostlin. Znalost fotografovaných osob a jejich životopisných údajů může pomoci s datací fotografií či místem pobytu dané osoby. V rodinných albech se často nacházejí fotografie i z jiných objektů, které je třeba z popisů vztahujících se k jiným objektům vyloučit. Multioborový pří-

Poznámky

⁹ K označení detailů se používá v první řadě červená barva, protože je především u černobílých fotografií kontrastní. Pravidlo není závazné, ale používají ji přirozeně i jiní autoři, například Jost Albert, Der Hofgarten Veitshoechheim – Instandhalten, Konservieren, Reparieren, Sanieren, Rekonstruieren, Ergaenzen Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der Bundesrepublik Deutschland, in: *Berichte zur Forschung und Praxis der Denkmalpflege in Deutschland* 15, Petersberg 2008, s. 49–62.

¹⁰ Například platný název *Styphnolobium japonicum* (L.) Schott (syn. *Sophora japonica* L.). Platné botanické názvosloví ověřujeme na The International Plant Names Index (IPNI), dostupné na <http://www.ipni.org>, vyhledáno 15. 3. 2016.

Obr. 3. Srovnávací fotografie stejné lokality v historickém vývoji. Pohled na zámek ve Valticích v roce 1905, 1910 (kolorovaná fotografie) a 1938. Foto z archivu autora.

stup k průzkumu přináší vždy hodnotnější výsledky.

Většina dobových fotografií je černobílých, informace může být zresena v jisté době oblíbeným kolorováním podobně jako u retuší. Interpretace černobílých fotografií je ochuzena o barvu, nicméně i ze samotného vzhledu habitu rostliny je možné určit rod a často i druh rostliny, případně i kultivar.

Jsou známy případy, kdy barevnost domácího textilu koresponduje s barevností rostlin na záhonech u domů. Takto byly sladěny rostliny například v Müllerově vile od architekta Loose a zahradního architekta Camila Schneidera. Znalost barev může pomoci při stanovení kultivarů, případně skupiny kultivarů či obecném stanovení barevnosti záhonů.

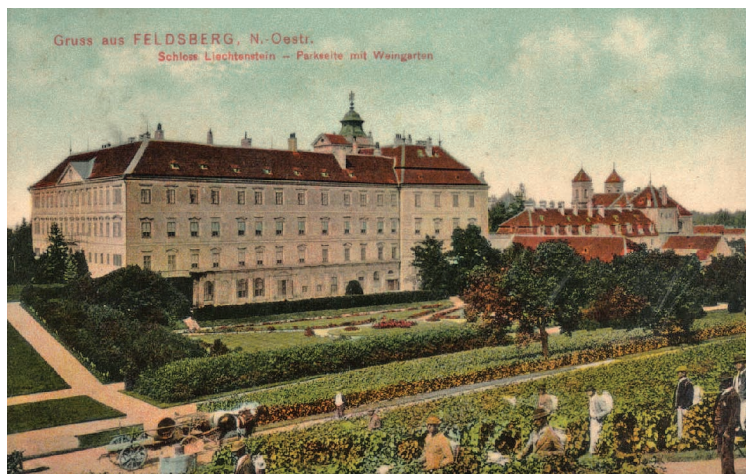
Krok 6. Lokalizace fotografovaného záběru ve zkoumaném objektu

Lokalizace záběru je velmi důležitá pro další srovnávání, zaznamenání historické situace i budoucí obnovu. Lokalizace probíhá zanesením bodu do mapy a vyznačením směru pohledu s výsekem nebo se do situace zakreslí výsek půdorysu, který je na fotografii zachycen. Pokud není na fotografii žádný detail, který by vedl k lokalizaci ať už v předpokládaném objektu fotografování nebo v jiném známém objektu, je fotografie vedena jako bez lokace a pro další průzkum nemá smysl, pouze archivační. Může se jednat o fotografii z jiného objektu.

Pro přesnější lokalizaci je nezbytné i využití známých dobových půdorysných plánů, skic či minimálně plánu katastru dané situace. Pokud je fotografovaná situace většího měřítka (např. záběr na celý parter, nádvoří či větší partii), je vhodné srovnání s leteckou fotografií; zde však narážíme na meze zobrazení leteckého snímku, který upřesní dispozici, ale rozlišení nedosahuje potřebné kvality pro detailní určení rostlinných kultur. Jedná se ale o nejvýznamnější zdroj informací o zachycení půdorysné dispozice řešení. Osazovací plány a skici byly v dobách před 1. světovou válkou velmi vzácné, objevují se prakticky až v meziválečném období, kdy je používal například architekt Thomayer. Ve větší míře se osazovací plány objevují až v poválečné historii s rozvojem vysokého školství a zavedením metodiky inventarizace dřevin.

Krok 7. Upřesnění datace fotografie v příslušném objektu

K bodu, ze kterého byla fotografie pořízena, se zapisuje i datace, která bývá v ideálním případě uvedena na fotografii. Pokud neexistuje

3

přesná datace, uvádí se alespoň možné rozmezí let. Pro rostlinný detail je vhodné zachytit i roční období či měsíc podle fenologického stavu rostlin na fotografii. Údaj především o kvetení rostlin je velmi důležitý a může pomoci s upřesněním datace i v jiných fotografiích, kde je známý rok, ale bližší specifikace data není zaznamenána.

Kritické zhodnocení musí být provedeno i u časových údajů. V Lednici existuje šikmý letecký pohled na zámek a okolí se zapsaným datem 1923. Na základě kritického zhodnocení záběru byla vyloučena datace před rokem

1928 (kdy byla stoletá zima a většina rostlin zmrzla, což vedlo k změně zahradních úprav). Později byla datace skutečně nalezena v záznamu o pořízení fotografie a bylo prokázáno zhotovení fotografie až v roce 1939.

Krok 8. Srovnání fotografie s dalšími fotografiemi daného místa

V ideálním případě jsou dostupné další snímky stejného záběru. Tento srovnávací materiál nám poskytuje představu o změnách, které se v daném časovém úseku udály, a o tom, jak se kompozice proměňovala.

Obr. 4. Výsledek interpretace fotodokumentace palmového skleníku v Lednici zohledněný ve finální navržené situaci. Zdokumentované úseky jsou ve schématu Autenticita úseků vyznačeny plnou čarou. Úseky, kde neexistovala fotodokumentace, jsou zaneseny čerchovaně. Autoři: Přemysl Krejčířík – Kamila Tošková Krejčířiková, 2002.

Fotografie by měly být seřazeny chronologicky od nejstarší fotografie k nejnovější. Pro názornost srovnání je vhodné vyskládat fotografie vedle sebe a rozdíly popsat.

Především zahradní detail parterů zahrad se před rokem 1940 velmi rychle měnil. Nejprve se měnily zahradní trendy v návaznosti na tehdy moderní vegetabilní motivy secese. Později hospodářská krize znamenala výrazné zjednodušení do té doby oblíbených parterových letničkových záhonů.

Krok 9. Kritické vzájemné srovnání fotografií stejného místa

Pokud je záběr fotografie shodný s jinou fotografií v archivu, údaj zaznamenáme a popíšeme stav, především rozdíly dvou či více snímků navzájem.

Krok 10. Vyhotovení textové zprávy

V textové zprávě je slovně popsán obsah fotografie doplněný o další dostupné informace (o fotografovaném objektu, historických souvislostech, podobných snímcích a pod.)

Krok 11. Pořízení srovnávací fotografie současného stavu

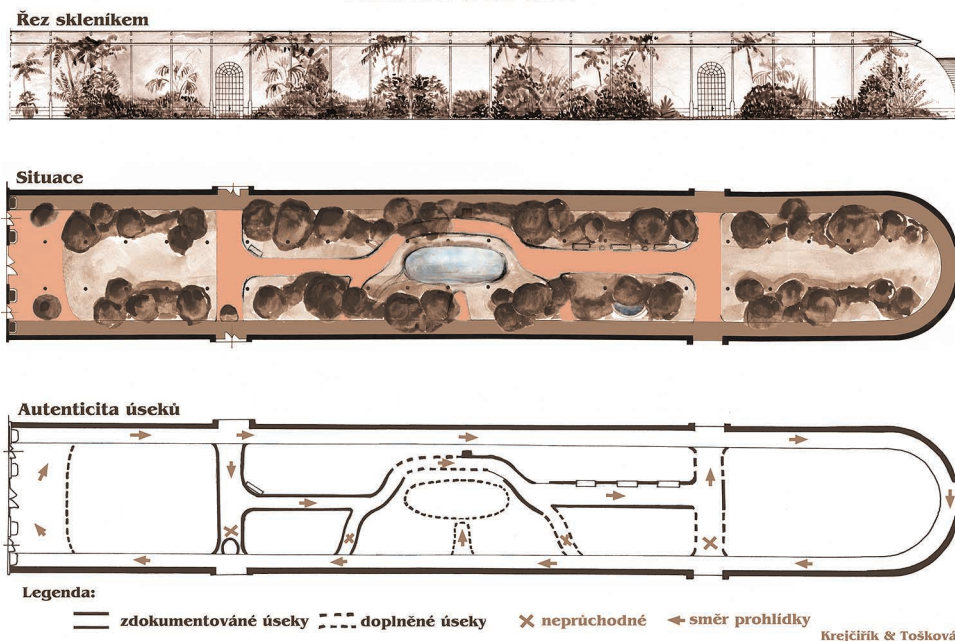
Pro zachycení současného stavu je vhodné vyfotografovat stejnou situaci. V některých případech postačí pouze srovnání stejných záběrů v různém časovém období. Pro archivaci je vhodnější obě fotografie popsat a vyznačit významné rozdíly.

V ideálním případě je vhodné vyfotografovat současnou situaci, nejlépe vždy ze stejné pozice, z jaké byl vyfotografován historický snímek. Časosběrné zachycení snímků dnešní doby umožní lepší studium zahrad dalším generacím. Velmi vhodné je pořízení dokumentace před započatím větších zahradních úprav. Například v Květné zahradě v Kroměříži byla pořízena dokumentace stříhaných stěn před započatím jejich radikálního zmlazení.¹¹ V dnešní projektové dokumentaci zahradních úprav je fotodokumentace současného stavu před započatím úprav již standardem.

Krok 12. Kritické zhodnocení celku

K obnově památky zahradního umění a krajinné architektury je nutné přistupovat koncepčně. Shromážděný soubor fotografií by měl být vyhodnocen i jako celek. V ideálním případě by měla vzniknout mapa území, kam budou

Návrh řešení

4

zaneseny úseky, o nichž máme přesnou představu, jak v minulosti vypadaly, ale také úseky, které nejsou zachyceny na fotografiích. Pro potřebu interpretace pro mapový podklad se úseky dokumentované fotografiemi zachycují plnou čarou; v případě, že nemáme fotografickou dokumentaci daného území, zachycujeme jeho půdorys čerchovaně. Vzniklá mapa může sloužit jako výchozí podklad pro archiváře, kteří ve svém průzkumu budou mít jasné zadání, kam by se měl ubírat zájem jejich průzkumů pro doplnění mozaiky informací.

Závěr

Fotografie je možná nejautentičtější dokladem o historii objektu. Zachycuje nezkreslený stav. Vzpomínky pamětníků bývají zkráceny osobním prožitkem a zkušeností. Fotografie je možné interpretovat z mnoha profesních pohledů. Historikům fotografie poskytne mnoho podkladů pro popsání a pochopení tehdejší společnosti.

Pro potřeby zahradní a krajinné tvorby je fotografie základní materiál pro obnovu památkových objektů. Důsledný rozbor a následná kvalitní interpretace dobové fotodokumentace vnáší do vegetačních úprav potřebnou znalost historického uspořádání vegetace. Pro obnovu zahrad je naprosto nezbytné jejich chápání jako celku v kontextu vývoje. Zahradní detaily by neměly být z kontextu celého vývoje vytrhovány. Informace o dílčích úpravách v jistém časovém období musí být podřízeny celkové kompozici. Je velmi snadné sklouznout k historické rekonstrukci záhonů z různých období vedle sebe, s odkazem na dobové fotografie. Objekt zahradního umění musí být chápán jako celek, ne snůška jednotlivých detailů, byť autenticky za-

chycených na fotografiích. Celkové kompoziční uspořádání zahrady z určitého období sjednocené do celku je pro pochopení historického vývoje zahrady velmi důležité.

Výsledky průzkumů by měly být publikovány a prezentovány veřejnosti. Pro laickou veřejnost, čím dál více hledající zajímavosti ze světa historie, je vývoj zahrad velmi zajímavým zpestřením. Se zahradou se dokáže i laický návštěvník velmi rychle ztotožnit. Pro odbornou veřejnost a poučené laiky by měly vzniknout interpretace historického vývoje v podobě tištěných nebo elektronických průvodců. Soubory interpretovaných fotografií s exaktním označením popisovaných detailů jsou důležitým zdrojem autentického poznání. Dnešní moderní technologie umožňují prezentovat i velké množství fotografické dokumentace pro danou lokalitu velmi zajímavým způsobem. Interaktivní podání podkladů umožní rozšířit poznání o zahradní kultuře v našich zemích a vrátit ji na místo, které jí jistě patří.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu Historický fotografický materiál – identifikace, dokumentace, interpretace, prezentace, aplikace, péče a ochrana v kontextu základních typů paměťových institucí (kód projektu DF13P010VV007), financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI).

■ Poznámky

11 Fotodokumentace byla pořízena vždy v úseku 10 m, aby bylo možné vyhotovit následnou srovnávací fotodokumentaci stavu obrostu stříhaných stěn. Fotodokumentace je uložena u autora a v archivu objektu.